

Srećko Kovač, Institut za filozofiju, Zagreb

STADLER I BAUER O FORMALNOJ LOGICI¹

I. Obnova skolastike u Stadlera

1. *Stadlerovi tekstovi o logici*

Josip *Stadler* (Slavonski Brod, 1843. - Sarajevo, 1918.) prvi je na hrvatskom jeziku izdao cjelovit sustav logike i metafizike (neobjavljena je najavljena etika).² Franjo pl. Marković izdao je

¹ Tekst je izrađen u sklopu iztraživanja logike u novijoj hrvatskoj filozofiji što ga novčano podupire Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

U članku se rabi tvorbeni pravopis. Prednosti toga pravopisa B. László ovako sažima: »On se (pravopis čitke tvorbe, naša op.) odlikuje naravnom čitkošću pri prozirnoj tvorbi. Bilježbom se pròzirnosti ... tvorbe smanjuje za pisatelja broj pravila pri pisanju do najmanje mjere i istòdobno povećava razbirljivòst zapisa. Naravna ili samòdjelnâ čitkost ... znači da se za naravnoga besjednika broj pravila pri čitanju ne povećâvâ« (*Pabirci redničnoga i obavièstničkogâ nazivlja*, u: Obrada jezika i prikaz znanja, ur. S. Tkalac i M. Tuđman, Zagreb, 1993., str. 11–73, navod na str. 11). Pritom se pisac poziva na četiri stoljeća takova pisanja u Hrvatskoj i na rječnike od Vrančićeva do Stullieva.

² J. *Stadler* filozofiju je i teologiju studirao u Rimu, gdje je i doktorirao filozofiju 1865. i teologiju 1869. Na Nadbiskupskom je liceju u Zagrebu od 1870. profesor filozofije, a od 1872. i fundamentalne teologije. Na Bogoslovnom fakultetu obnovljenoga sveučilišta u Zagrebu od 1874. do 1881. god. profesor je fundamentalne teologije te predaje i filozofiju (ontologiju i naravnu metafiziku). God. 1881. postaje nadbiskup vrhbosanski te početkom 1882. stiže u Sarajevo. Osniva sjemenište i gimnaziju u Travniku, a 1890. godine i Vrhbosansku visoku teološku školu, premještenu 1893. u Sarajevo. Od 1906. godine izdaje list *Hrvatski dnevnik*.

Spomenimo sljedeća Stadlerova djela: *Theologia fundamentalis: tractatus de vera religione...*, Zagreb, 1880.; *Theologia fundamentalis: tractatus de Traditione...*, Sarajevo, 1884.; »Prinosak k naučanju dušoslovja«, u: *Hrvatski učitelj*, 4 (1880.), 5 (1881.) i 6 (1882.); *Filozofija*, 6 sv., Sarajevo, 1904.–1915.: 1: *Logika*, dio prvi: *Dijalektika*, 1904., VIII, 240 str., 2: *Logika*, dio drugi: *Kritika ili noetika*, 1905., VII, 148 str., 3: *Opća metafizika ili ontologija*, 1907., 4: *Kosmologija*, 1909., 5: *Psihologija*, 1910. (to je obrada i proširenje gore navedenoga »Prinoska...«; tako je u knj. III dodana gl. V »O izvoru čovječje spoznaje ili o postanku ideja«, gdje Stadler diskutira s drugim stajalištima), 6: *Naravno bogoslovlje*, 1915. – Izdao je anonimno i *Logiku* (»iz latinskoga preveo, a stranom i preradio jedan svetjenik nadbiskupije zagrebačke«), Zagreb, 1871. (dva svezka u jednoj knjizi: Dio prvi: *Dijalektika*, 168 str., Dio drugi: *Kritika*, 108.str.). Radi se o prievodu i obradi Tongiorgia. Stadler je također pisac i priređivač nabožnih izdanja, prevoditelj i tumač Biblije, čemu treba pridodati i niz pastoralnih spisa.

samo (obsežnu) estetiku, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb, 1903.), dok je njegov prikaz drugih filozofijskih disciplina sačuvan zasad samo u rukopisu, odnosno, u obliku litografiranih skripta.³ Stadlerov sustav obuhvaća logiku u dva diela - dialektiku i kritiku. Međutim, kako sam tvrdi, Stadler je logiku napisao puno prije nego što je u Sarajevu počeo izdavati filozofijski sustav.⁴ Pritom vjerojatno misli na svoj prievod i obradu *Logike* Salvatora Tongiorgia, svoga rimskoga učitelja, koja izlazi u Zagrebu 1871. godine.⁵

Logika iz 1871. godine donosi tekst Tongiorgieve logike⁶, no uz mjestimična skraćivanja, preformulacije i dometke. Kadkad su i cijeli članci gotovo sasvim prerađeni. *Logika* iz 1904. - 1905. godine većim se dielom poklapa s predhodno spomenutom, ali se i razlikuje od nje, i to ne samo zbog izpuštanjâ, preformulacija i umetaka (od kojih su neki uzeti upravo iz Tongiorgia), nego i mjestimičnim prerazporedom građe, kao i preinakama u samom nauku. Dodajmo i djelomično razlikovanje u nazivlju kao i u samom pravopisu i gramatici, koji su 1904. - 1905. godine

O Stadleru v. I. P. Bock, »Nadbiskup Dr Stadler kao književnik i učenjak«, u *Vrhbosna*, 25 (1911.), str. 371–387; I.-P. Strilić, »Dr Josip Stadler – profesor filozofije i pisac filozofskih udžbenika«, u: P. Babić, M. Zovkić (prir.), *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo, 1986. (*Studia vrhbosniensia*; 1), str. 167–173; B. Bošnjak, *Povijest filozofije*, Zagreb, 1993., III, str. 627–629; Ž. Pavić, »Die ‚Philosophia fundamentalis‘ von Josip Stadler«, u: *Synthesis philosophica*, 16 (1993.), str. 467–488; M. Josipović, »Pregled skolastičke filozofske tradicije u BiH«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 39–40 (1994.), str. 349–373 (o Stadleru na str. 356–362).

Za širi aspekt Stadlerova djelovanja i rada v., primjerice, M. Gross, »Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914«, u: *Historijski zbornik*, 19–20 (1966.–1967.), str. 9–67 (uzp. npr. str. 19–20, 23, 24); P. Babić, M. Zovkić, nav. dj. (prilozi P. Babića, A. Šuljaka, J. Kolarića, J. Haltmayera); Ž. Puljić (prir.), *Josip Stadler: prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, Sarajevo, 1989. (*Studia vrhbosniensia*; 3); *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, 1971., str. 119.

Uzp. bibliografije *Književni opus nadbiskupa Stadlera*, u: Ž. Puljić, nav. dj., str. 19–27; »Prilozi za bibliografiju o Stadleru«, u: *Mladi teolog*, 16–17 (1990.), str. 23–63).

³ Napomenimo da Stadlerova psihologija (1880.-1882.) nije prva cjelovita psihologija na hrvatskom jeziku, kakva se tvrdnja nedavno pojavila. God. je 1877. Josip Glaser objavio *Nacrt psihologije* (prethodno, od 1875. do 1877., pod nazivom »Oris psihologije«, u časopisu *Napredak*), a iste godine objavljuje i Stjepan Basariček *Kratko izkustveno dušoslovje*.

⁴ »Još kao profesor u Zagrebu napisah logiku, ontologiju, psihologiju i naravnu teologiju...« (J. Stadler, *Logika*. Dio prvi: *Dijalektika*, Sarajevo, 1904., str.3).

⁵ O tom da je prevoditelj i priređivač te *Logike* upravo J. Stadler, v. prijedlog Bogoslovnoga fakulteta vladi za imenovanje profesora iz 1874. god., što ga donosi I.-P. Strilić, nav. čl., str. 172. V. također u M. Josipovića, »Limbourg und Šanc – prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevok«, u: *Synthesis philosophica*, 16 (1993.), 419–441, bilj. 10. – Zahvalan sam anonimnomu recenzentu koji me je uputio i na važan članak J. Pazmana o Stadleru u *Vrhbosni*, 32 (1918.), str. 263–264.

prilagođeni novomu, »vukovskomu« standardu. Dok prvu *Logiku* Stadler ne objavljuje pod Tongiorgievim, a, dakako, niti pod svojim imenom,⁷⁷ za drugu je već smatrao da ju može objaviti pod svojim imenom, ali uz ogradu u predgovoru čitavoj *Filosofiji*.⁸ To pak ujedno jamči da upravo *Logika* iz 1904. - 1905. godine sadrži logički nauk kako ga je sam Stadler prihvaćao.

Budući da je Stadler na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu predavao prije A. Bauera i tada već imao glavninu svoje *Logike* (u svakom slučaju, najmanje što je postojalo jest prievod i obrada Tongiorgieve *Logike*), Stadlerova ćemo logička shvaćanja obraditi prije Bauerovih. Ipak, neke su izmjene, sudeći već i prema literaturi navođenoj u Stadlera, nastale nakon njegove zagrebačke profesure (nakon 1881.). Tako npr. Schiffinjeva logika izlazi prvi put tek 1889., a Frickova 1893. godine. Kako ćemo još vidjeti, diskusije kojima se, povezano s logikom devetdesetih godina, bavi Bauer, u Stadlera izostaju.

Uputit ćemo na neka od karakterističnih i zanimljivijih shvaćanja iz Stadlerove autorizirane *Logike*, ograničavajući se pritom na formalnu logiku, izloženu u prvoj knjizi, u *Dijalektici* (1904.). Bit će također zanimljivo uočiti i neke razlike prema Tongiorgiu i *Logici* iz 1871. Napomenimo odmah da se je u *Dijalektici* (1904.) Stadler osobito oslanjao i na Eggera,⁹ te je u nekim odlomcima i poglavljima preuzimao ili parafrazirao i njegov tekst.

⁶ S. Tongiorgi, *Institutiones philosophiae*, I-III, 4. izd., Bruxelles, 1868.-1869., I: *Logica*, 1868.

⁷ »Pa baš zato, jer sam o vrlini ove knjige (Tongiorgieve, naša. op.) osvjedočen, baš zato nehtjedoh se na to dati, da sam logiku sastavim; jer mi uz sav moj trud nebi ni iz daleka tako izpala, kao što je ova Tongiorgieva. Za shodno ipak držah, da gdje gdje što nadodam, gdje gdje što izostavim, a nekujim stvarim drugi oblik dadem« (str. 3).

Josipović navodi (nav. mj., str. 427, bilj. 36) slučaj Noldinova priručnika iz dialektike, koji se gotovo podpuno poklapa s Limbourgovim. Veća ili manja poklapanja u tradiciji školske literature nisu neobična ni riedka, pa ni Stadlerovo autorstvo obrade iz 1871. ne može proizlaziti »osobito iz površne usporedbe« (isti, nav. mj., str. 421, bilj. 10) *Logike* iz 1871. s *Logikom* iz 1904.-1905. Dakako, Josipović navodi dostatno drugih podkrjepa.

2. Stadlerova logika u novoskolastičkom okružju

Recimo odmah da Stadlerova logika, pisana u duhu novoskolastičkoga smjera u filozofiji¹⁰, predstavlja u određenom smislu povratak starijoj skolastičkoj tradiciji, kakovu donekle u hrvatskom visokom školstvu srećemo još krajem 18. i početkom 19. stoljeća u logici I. Kr. Horvátha.¹¹ Dakle, napušta se npr. onakav razvojni smjer u logici kakav je inicirao Kant,¹² a koji je u međuvremenu ostavio traga u Čučićevoj logici¹³ i još uvijek je vidljiv u talianskoj Pulićevoj logici¹⁴ - oba su pisca vezani uz skolastičku filozofsku tradiciju, pa ćemo mjestimice upravo njima suprotstaviti Stadlerovo novoskolastičko shvaćanje. Vidjet ćemo da se neki aspekti logičkoga nauka koji su se Čučiću i Puliću već činili zastarjelima, u Stadlera iznova pojavljuju. Isto tako, nasuprot vrlo nepovoljnim ocjenama srednjovjekovne skolastičke filozofije u Horvátha (i u drugim onodobnim logikama kao što su Storchenauova ili Makóova), Stadlerova je logika (i filozofija uopće) nadahnutu upravo duhom obnove srednjovjekovne skolastike, osobito tomizma. No valja također iztaknuti da novovjekovna subjektivnost (artikulirana npr. u Descartesa, Leibniza ili Chr. Wolffa), ugrađena u skolastičku filozofiju tijekom 18. st., nije iz Stadlerove novoskolastičke logike i filozofije izključena, nego ostaje jednom od njezinih sastavnica.¹⁵

⁸ »Ja bo nikada u svojem životu ne pogjoh za tim, da jedino ono napišem, što sam sâm izmislio ... Gdje nagjoh šta dobro, ono uzeh, a drugo gledah protumačiti što jasnije« (str. 4).

⁹ Uzp. Fr. Egger, *Propedeutica philosophica-theologica*, 5. izd., Brixinae, 1898. (1. izd., sv. 1., 1878.).

¹⁰ Općenito o novoskolastici i njezinu promicanju u Hrvata uzp. članak M. Josipovića, »Pojam i pregled razvoja neoskolastike«, u: *Filozofska istraživanja*, 53-54 (1994.), str. 439-452.

¹¹ Uzp. o Horváthovoj logici u autorovoj knjizi *Logika kao »demonstrirana doktrina«*, Zagreb, 1992., str. 212-218.

¹² Uzp. Tongiorgiev kritički prikaz osnovnih zasada *Kritike čistoga uma* u sklopu *Kritike, Institutiones logicae*, I, str. 321-329.

¹³ Š. Čučić, *Philosophia critice elaborate*, Viennae, 1815., sv. 2: *Dianiologia* i sv. 3: *Alethologia*. O Čučićevoj logici uzp. u autora, nav. dj., posebno str. 229-244.

¹⁴ Đ. Pulić, *Propedeutica filosofica*, Milano; Trieste, 1855.; formalna logika na str. 17-79.

¹⁵ Tako je npr. u *Kritici* jedna od triju »prvotnih istina«, na kojima se zasniva sva sigurnost (certitudo) naše spoznaje, i »čin prvi«: »vlastita eksistencija« - uz »prvi princip«: princip protuslovlja i »prvi uvjet«: »da je naš um sposoban spoznati istinu« (str. 40-41). Stadler prenosi Tongiorgia: »Čin prvi ili vlastita eksistencija drugačije se ne može dokazati, nego tvrdeći nešto što ćutim, na p. mislim, dakle jesam. No *Mislim* ne znači drugo, nego: »ja sam onaj koji mislim«, a time već tvrdim, da ja opstojim. Ono dakle što bih imao dokazati, pretpostavljam kao već posve sigurno« (str. 43-44). Uzp. i u Tongiorgia, *Institutiones philosophiae*, I, str. 270, 271-272, kao i *Kritiku* iz 1871., str. 24-25, 27. Uzp. u Stadlerovoj *Kritici* (1905.) o samosviesti (ja), na str. 73-76. - »Mislim, dakle jesam« ne treba

Jedna je od razlika prema Tongiorgiu (kao i prema obradi iz 1871.) vidljiva odmah na početku Stadlerove *Dijalektike* (formalne logike). Umjesto o četirima, Stadler govori o trima »djelovanjima uma« (*operationes mentis/intellectus*) - »shvaćanje« (*apperceptio, perceptio*), suđenje i umovanje (zaključak).¹⁶ Tomu odgovoraju i tri diela formalne logike. Sâmo logičko redanje zaključaka, kojemu odgovara četvrti, metodologijski dio logike, Stadler, za razliku od Tongiorgia, ne razumije kao neko posebno »djelovanje uma«.

A. Prvi dio Stadlerove formalne logike, o »shvaćanju«, sadrži nauk o »idejama«.¹⁷ Valja uočiti da Stadler time želi naglasiti objektivnu stranu, jer ideju razumije kao »sličnost predmeta« (str. 15), a ne, kao često u tada modernim logikama, na subjektivnu stranu, pojam. Pojam, naime, Stadler shvaća kao ideju »u koliko ju um u sebi ragja« (str. 15).

Evo tematike prvoga diela, pri čem pozornost valja svratiti i na nazivlje. Držeći se ponajviše Tongiorgia, Stadler govori o »sadržini« (1871: »sadržaj«) i obsegu ideja, o »glavnim činima shvaćanja« (»pozornost«, »izlučenje« *abstractio*, »rasudno shvaćanje« *reflexio*, »sinteza«, »analiza«, »prisposobljanje« *comparatio*), o razdiobi ideja po izvoru, po sadržini, po obsegu (tu je,

(kako Stadler smatra da je u Descatesa) shvatiti kao zaključak (*Kritika*, str. 74). Stadler tu zastupa drugčije mišljenje nego, primjerice, Joseph Kleutgen u *Die Philosophie der Vorzeit*, I, Münster, 1860., str. 182, 187, 474.

V. i A. Stöckl, *Lehrbuch der Philosophie*, Mainz, 1868., str. 299-301; S. Schiffini, *Institutiones philosophiae*, Augustae Taurinorum, 1889., str. 74; C. Frick, *Logica*, 2. izd., Friburgi Brisgoviae, 1896., str. 172-175. Osobito je Kleutgen nastojao pokazati da samosviest nije nešto što bi starijoj skolastici bilo nepoznato, nego da je ta skolastika, osobito u Tome Aquinskoga, pomoću samosviesti još i bolje utemeljila istinitost naše spoznaje od »nove« filozofije (uzp. J. Kleutgen, nav. dj., str. 175-188, 488-491, i kritiku Descartesova na str. 469-479).

Uzp. i kritiku Descartesova načela posvemašnje dvojbe (kao u sebi protuslovnoga) i absolutizaciju načela vlastita mišljenja i obstojanja u Stadlerovoj *Kritici* (1905.), str. 45-47 (odnosno str. 28-29 u obradi iz 1871.). *Cogito* treba, prema Stadleru, dopuniti upravo gornjim »prvim načelom« i »prvim uvjetom«. V. S. Tongiorgi, *Inst. phil.*, I, str. 276-279.

¹⁶ Tako Egger govori o *tres actus rationis: perceptio, iudicium i ratiocinium* (nav. dj., str. 4). Slično i M. Liberatore govori o *simplex apprehensio, iudicium i deductio (discursus)* (v. njegove *Institutiones philosophicae*, 5. izd., vol. I., *Logica et metaphysica generalis*, Romae, 1872., str. 24-25). Uzp. također i G. Sanseverino, *Philosophia christiana, Logicae pars I*, vol. I, Neapoli 1862., str. II-III; S. Schiffini, nav. dj., str. 2, C. Frick, nav. dj., str. 9.

To razlikovanje triju umskih radnja (djelatbâ) sasvim je u tomističkoj tradiciji. V. Toma Aquinski, *In libros Post. an. expositio*, L. I, proem., n. 4; *In libros Peri hermeneias expositio*, L. I, proem., n. 1 (gdje se Toma poziva na Aristotelov spis *De anima*). Prve dvie od triju umskih radnja jesu razumske radnje (djelatbe) – v. Toma Aquinski, *In ... Peri herm. exp.*, L. I, l. III, n. 24.

u razlici od *Dialektike* iz 1871. godine, dodao, kao Tongiorgi i Egger, i transcendentalne ideje), po savršenosti, kao i o prisposobljanju ideja. Umetnut je (kao u Tongiorgia i Eggera) i nauk o predikabilijama. Iztaknimo da je, u razlici prema Tongiorgiu i prema svojoj *Dialektici* iz 1871. godine, Stadler kategorije podielio u dvie grupe. Dok su substancija (»biće u sebi«, »samostojnik«), »kolikoća« i »kakvoća« zasebne, sve su ostale kategorije, od kojih je jedna sam odnos, odnošenje (str. 32). Stoga se odnos i navodi tek nakon kolikoće i kakvoće.¹⁸

Posebno se, sasvim u skladu sa skolastičkom tradicijom, govori o »načinu kako se te ideje izriču« - o »znamenjima« (signa) ideja, kamo je uključen i nauk o »podstavljanju«, »podmetku« rieči (suppositio terminorum) kao i o ostalim »vlastitostima« rieči (proprietas terminorum): »stanje« (status), »raširivanje« (ampliatio), »odvoda« (distractio), »stezanje« (restrictio), »umanjivanje« (diminutio) i »naziv« (appellatio). Na nauk o idejama i riečima (termini) nadovezuje se i nauk o »razdjelbi« (divisio) i definiciji.

B. U nauku o *sudu* Stadler se dosta udaljuje od Tongiorgia kao i od vlastite obrade iz 1871. Opća je odredba suda, međutim, ostala jednaka kao i u tim logikama. Tako Stadler prihvaća da logičku bit suda čine sastavljanje i razstavljanje, tvrđenje i niekanje,¹⁹ te također iztiče i odredbu sudnoga čina kao »pristajanja« (assensus) uz istinu koju sudom shvaćamo (str. 101; 1871.: str. 59-60). Isto tako naglašuje da se sudom tvrdi »istovjetnost« (1871.: »istovjetnost«) ili »različnost« (1871.: »različitost«) subjekta i predikata - i to ne u smislu istovjetnosti dviu ideja, nego u smislu

¹⁷ Liberatore govori, prema starijoj, srednjovjekovnoj tradiciji, o *terminima* (tako i Schiffini, nav. dj. str. 6), a ne o »idejama« (kao n pr. Tongiorgi, Egger, Frick), što potječe od Descatesa i Lockeja. Idejama se, smatra Liberatore, ne bi trebala baviti logika nego »ideologija« (nav. dj., str. 26).

¹⁸ Sanseverino, primjerice, obširno obrađuje samo substanciju, kolikoću, odnos i kakvoću, dok poznavanje ostalih kategorija, smatra, nije za logiku potrebno (nav. mj., str. CDLXXXVIII-CDLXXXIX).

¹⁹ »Sud je čin našega razuma, kojim sastavlja ideje tvrdeć ih ili ih rastavlja nijećuć ih« (J. Stadler, *Dijalektika*, str. 87). Uzp. o drugoj umskoj radnji (operatio intellectus componentis et dividendis) u Tome Aquinskoga, *In ... Peri herm. exp.*, isto mjesto; *In ... Post. an. exp.*, isto mjesto i L. I, l. III, n. 25, 26.

objektivne istovjetnosti, *objektivne valjanosti* njihova odnosa - da, naime, samoj stvari »u sebi« (na koju se odnosi subjekt), pripada forma naznačena predikatom (str. 87, 91, 93; 1871.: str. 58-59).²⁰

U Stadlera je, dakle, mišljenje, kao djelovanje ili čin našega uma, uključeno u samu odredbu suda, kao i općenito u odredbu predmeta formalne logike. Takovo je stajalište duboko ukorijenjeno u skolastičkoj tradiciji.²¹ [toviše, pravila mišljenja kojima se formalna logika bavi, »proistječu iz naravi samih djelovanja našega uma« (*Dijalektika*, str. 11 i *Kritika*, str. 1).²² Po tom se Stadlerovo stajalište jasno razlikuje od devetnaestostoljetnoga »logicizma«, što ga uvodi još Bolzano, kao i od herbartovskoga formalizma - prema kojima se logika ne bavi mislenim radnjama, nego logičkim oblicima neovisno o samom mislitelju ili duševnom procesu mišljenja. Podsjetimo da je formalističku logiku u Hrvatskoj zastupao V. Pacel (1968.), u kojega je zamjetan i Bolzanov utjecaj. No s druge strane, utemeljenjem suda u njegovoj »objektivnoj valjanosti«, Stadlerovo se stajalište isto tako razlikuje od psihologizma i voluntarizma²³ - uzprkos tomu što mu je »assensus« logički moment suda.²⁴

²⁰ Uzp. o »identitas objectiva«, »diversitas objectiva« i »assensus« u Tongiorgia, *Inst. phil.*, i str. 86-88. Valja uzporediti i Eggera, koji, kad je riječ o sudu, govori o »relatio identitatis« (dostatna je »relatio extrinseca, seu objectiva«) i »relatio subordinationis« u sudu (nav. dj., str. 25). Stadlerov odlomak o pristanku (assensus) na str. 90-91 preuzet je od Eggera (nav. dj., str. 23).

Od kasnijih logika uzp. Frickovu odredbu suda (gdje je riječ o »idearum identitas vel diversitas«) i njegovo razlikovanje »objektivne« i »unutrašnje istovjetnosti« (nav. dj., str. 39-40), kao i od nje nešto stariju Gutberletovu logiku (citati niže).

O objektivnoj istovjetnosti i različitosti u sudu posebno uzp. u Tome Aquinskoga, *In ... Peri herm. exp.*, L. I, l. III, n. 26.

²¹ »Logica ... est circa ipsum actum rationis sicut circa propriam materiam« (Toma Aquinski, *In Post. an. exp.*, L. I, prooem., n. 2). Prema F. Suárezu svrha je dijalektike (= logike) »ad artem revocare rationales hominis operationes« (*Disp. met.*, disp. LIV, init. - Coloniae, 1638., II, 504 a). »Dialectica ... agit de conceptibus mentis ut dirigibiles sunt per artem« (nav. dj., disp. XXXIX, init. - II, 253 a).

²² *Dijalektika* (1871.): »proizhode iz naravi umnih djelovanjah...« (str. 6). V. i S. Tongiorgi, *Inst. phil.*, I, str. 18 (»ab ipsa operationum intellectualium natura ... exsurgunt«).

²³ »Sam pak sud jest čin našega razuma, a ne naše volje, jer mu je predmet ono, što je istinito ili neistinito, a to spada na um, kao što na volju spada stvar, ukoliko je dobra ili zla« (str. 91). Uzp. i *Psihologiju*, str. 187: »Sud ni je čin volje nego razuma« (tako i »Prinosak...«, *Hrv. uč.*, 6, 1882., str. 56). - Slično kaže i Egger da je sud »actus intellectus, et non voluntatis« (nav. dj., str. 23). Tako, suprotstavljajući se Descartesu, i Liberatore (nav. dj., str. 61).

²⁴ Stadler, naime, smatra »... da nešto prihvatiti ili odbiti, spada ne samo na volju nego i na razum; jer kano što volja prihvaća dobro, a odbija zlo, isto tako razum, kada sudi, prihvaća istinu, a odbija neistinu« (*Psihologija*, str. 188, »Prinosak...«, *Hrv. uč.*, 6, str. 56).

Spomenimo, što se tiče nazivlja, da se oblik kojim se izriče sud, ne naziva više »izrekom« kao 1871. (tako i Pacel), nego »rečenicom«.

Dok *Dialektika* iz 1871. u razdiobi sudova sledi Tongiorgia (uz bitnu razdiobu na »jestan« i »niečan« sud, javljaju se razdiobe na apriorni i aposteriorni, neposredni i posredni, razboriti i nerazboriti sud), Stadler 1904. donosi nešto drugčiju razdiobu sudova prema Eggeru. Uz gornje sudne vrste u razdiobu sudova uvršćuje i dosta oblika koji su u Tongiorgia shvaćeni kao vrste »rečenica«. Težište je, dakle, na neki način vraćeno s izričajnoga aspekta na aspekt samoga »djelovanja uma« (»čin našega razuma«).

Tako se »jestni« i »niječni« sudovi javljaju u razdiobi sudova prema *formi*, kamo također spadaju kategorični (bezuovjetni) i hipotetični (pogodbeni), absolutni i modalni (načinski) sudovi. Posredni i neposredni, analitični i sintetični (tj. apriorni i aposteriorni) sudovi javljaju se u razdiobi po »*poticalu*« (motivu), kamo također spadaju nuždni i slobodni sudovi. Razboriti i nerazboriti sudovi javljaju se u razdiobi po »*savršenosti*« - uz istinite i neistinite, sigurne i nesigurne sudove. Sudove je također podielio i po *količini* (»osebni«, općeniti, »časni«, »neopredijeljeni«).

Vidimo da se, nasuprot kantovskom shvaćanju, a u skladu s običajem u skolastici, apriorni sudovi izjednačuju s analitičnima, a sintetični s aposteriornima (slično ranije i Pulić, str. 37)²⁵. Isto je tako napuštena Kantova četverostruka razdioba sudova, kakovu zastupa Čučić te ju srećemo još u Pulića. Stadlerovo razlikovanje četiriju modalnosti: nuždno, »prigodno«, »možno« i »nemožno«²⁶ - umjesto triju kantovskih - Pulić navodi još samo kao razdiobu u starih pisaca (str. 37-38).

Tongiorgi, a s nekim izmjenama i *Dialektika* iz 1871., uvršćuju većinu gore spomenutih oblika (osim onih za koje smo naveli da ih shvaćaju kao sudne oblike) u razdiobu »izreka«

²⁵ O analitičnim i sintetičnim sudovima uzp. u *Dijalektici*, str. 101-102, i u *Kritici ili noetici*, str. 78-79. Također S. Tongiorgi, *Inst. phil.*, I, str. 88-89 i F. Egger, nav. dj., str. 28.

²⁶ Uzp. S. Tongiorgi, *Inst. phil.*, I, str. 110, i F. Egger, nav. dj., str. 27. Od kasnijih pisaca, primjerice, Schiffini (nav. dj., str 28) i Frick (nav. dj., str. 50).

V. Toma Aquinski, *In ... Peri herm. exp.*, L. II, l. VIII, n. 292.

(»propositiones« u Tongiorgia). Tu se čak ponovno javlja razdioba na jestne i niečne (i neograničene) »izreke«.²⁷ U Stadlera 1904. za razdiobu »rečenica« ostaje, međutim, kao i u Eggera, samo kriterij sastavljenosti ili složenosti. - Napomenimo da Čučić sličnu razdiobu izkaza na jednostavne i sastavljene navodi samo kao »nekad slavnu« razdiobu.

C. Dosta ćemo odstupanja od teksta iz 1871. godine naći i u nauku o *zaključku* (misli se na posredan zaključak), koji sledi nakon prikaza odnosa među »rečenicama« (»oprjeka«, »istovrijednost«, »prevrata« - konverzija) i »neposrednih dosljednosti« (consequentiae immediatae), čime završuje nauku o sudu. U nauku je o zaključku napušten već i raniji naziv »izum« za zaključak (predhodno ga je rabio i Pacel), zbog višeznačnosti.²⁸ Spomenimo neke Stadlerove odluke za nazivlje. Ideje (pojmovi) u zaključku jesu »skrajne« (»skrajnici« - »manji« i »veći«) i »srednja« (»srednjak«), a sudovi, odnosno, rečenice kojima se izriču, jesu »prednji« (»prednjaci« - »veća« i »manja rečenica«) i »zaključak« (1871. također i »izvod«, »zaglavak«, »posredan, izveden sud«). Slično je i u *Dialektici* 1871. Zabunu može unositi »zaključak« za »conclusio« i za »ratiocinium«. »Argumentatio«, kao izričaj zaključka, prevodi se s »dokaz«, »dokazivanje«. »Silogizam« je, napokon, jednostavan i potpun dokaz, dakle, razumljen je (kao i u Tongiorgia) kao jezični izraz za zaključak.

Stadler već 1871. (a tako ostaje i 1904.) preskače Tongiorgievu razdiobu silogizma na kategorični (jednostavan) i hipotetični (složen), pri čem bi uvjetni (conditionalis), »disjunktivni« i »konjunktivni« bili vrste hipotetičnoga (u širem smislu). Umjesto toga neposredno uvodi razdiobu

²⁷ Razdioba »izreka« u *Dijalektici* (1871.) daje ipak naslutiti i elemente Kantove tablice sudova: 1. kolikoća, 2. forma, međusobni odnošaj subjekta i predikata (»bezuvjetni«, »pogodbeni« i »razstavni«), 3. materija (tu su uvrštene i četiri modalnosti).

Kantovska je baština puno očitija u Stöcklovoj razdiobi sudova: prema »relacijskom obliku« (kategorični, hipotetični i disjunktivni sud), prema kolikoći, kakvoći i modalitetu, koji je vezan uz jezični izraz za sud (problematični, asertorični i apodiktični sud). V. nav. dj., str. 206-210, 213-214). Na takovoj je razdiobi Stöckl dosljedno postavio i razdiobu zaključka (v. niže).

²⁸ »Zato bi se sasvim dobro u našem jeziku moglo treće djelovanje našega uma nazvati izum (ratiocinium), jer treba pronaći posredan sud; tako sam ja prije i pisao, ali sam sad od toga odustao, jer se riječ izum (izumak) obično

na »bezuovjetni« (kategorični), »uvjetni« (hipotetični) i »rastavni« (disjunktivni), kojemu priključuje i »sastavni« (konjunktivni) silogizam.²⁹ Određeni je nesklad u tom što je tomu odgovarajuću razdiobu Stadler u jednom od predhodnih poglavlja *Dijalektike* (1904.), drugčije nego 1871., shvatio kao razdiobu sudova, a ne rečenica, a tu je istu razdiobu, uključivši ju u razdiobu silogizma, preobličio u razdiobu rečenica.

Napomenimo da 1904. (za razliku od 1871. prema Tongiorgiu) obrađuje samo tri figure kategoričnoga silogizma, a četvrtu smatra samo »prvom... sa preokrenutim zaključkom« (str. 151). Karakteristično je sljedeće: dok su primjerice Čučić i Pulić poučavanje o silogističkim modima smatrali bezkoristnim, Stadler, vraćajući se starijoj skolastičkoj tradiciji, pozivajući se uz to na Aristotela, Leibniza, F. A. Langea, obrazlaže upravo »preveliku korist« figura i načina (str. 164-165). Prikazavši i »nepotpune i sastavljene silogizme« (entimem, sorit, polisilogizam, epiherem, »dilem«) kao i »izvodni silogizam« (indukciju), Stadler prelazi na posljednji dio svoje formalne logike - *metodologiju*.

D. U tom je dielu »dijalektike« obradio, također dosta odstupajući od izdanja iz 1871., a držeći se Eggera, »dokazbeno dokazivanje« (argumentatio demonstrativa) - očito prievod u nezgodi - zatim vjerojatno i sofistično (»prijeverno«) »dokazivanje« (s pravilima »znanstvenoga prepiranja«), kao i tematiku metode (npr. analitična i sinetična) i znanstvenoga sustava. Koristan je i još danas vrlo zanimljiv *rječnik*, koji je pridodan na kraju knjige.

3. Rezultati

Stadlerova obrada formalne logike iz 1904. god. ostaje još uvijek najobsežnijom ne samo skolastičkom nego uopće formalnom logikom u tradicionalnom smislu koja je tiskana na hrvatskom

upotrebljava za pronalazak« (nav. dj., str. 136). – To mjesto ujedno upućuje na to da je upravo Stadler prevoditelj i sastavljač *Logike* iz 1871.

jeziku. Rieč je o pouzdanoj i terminološki vrlo zanimljivoj obradi (osobito ako ju se uzme zajedno s *Logikom* iz 1871. godine). Ujedno, ona u hrvatskoj logičkoj literaturi konca 19. i početka 20. stoljeća zauzima posebno i iztaknuto mjesto kao predstavnica novoskolastičkoga smjera u logici - uz već postojeću logičku literaturu drugih usmjerenja (Pacelov formalizam, psihologističke tendencije u Glasera, herbartizam prevedene Drbalove *Logike*, posredništvo između formalizma i realizma u Markovićevim skriptima i u Arnoldovoj srednjoškolskoj logici, Arnoldovo posredništvo između logicizma i psihologizma).

Za razliku od Stadlera, Franjo pl. Marković, koji preuzima filozofsku katedru na Mudroslovnom fakultetu istodobno kad i Stadler na Bogoslovnome, svoje stajalište u logici izričitije profilira u razlici i kroz kritičke osvrtne na onodobna shvaćanja, iako također puno preuzima od svojih uzora (Drobisch, Lotze, J. S. Mill). I Stadler i Marković su, međutim, svojom filozofsko-pedagožkom djelatnošću i sustavnim filozofskim djelima u Hrvatskoj u isto doba značajno obilježili svaki svoju filozofsku tradiciju.

II. Bauerova kritika Wundta

Stadlera je na Bogoslovnom fakultetu naslijedio F. *Kucen* (1882. - 1887.), od kojega, koliko znamo, nije ostalo tiskanih filozofskih spisa. Izrazitije i obširnije nego Stadler, diskusiji (sve do polemike) s neskolastičkim filozofskim stajalištima okrenuo se je Kucenov nasljednik na Fakultetu Antun *Bauer* (Breznica, Hrv. Zagorje, 1856. - Zagreb, 1937.), koji je i pisac dvaju sustavnih

²⁹ Tako u A. Stöckla, nav. dj., str. 228, 243. Tomu u Eggera prethodi razdioba na jednostavni i sastavljeni silogizam, pa se potonji dieli na hipotetični, disjunktivni i konjunktivni silogizam (nav. dj., str. 40).

filozofskih djela (ontologija i naravno bogoslovlje), tiskanih još prije Stadlerova sustava logike i metafizike.³⁰

1. Bauer i Wundt

Bauer nije izdao zasebnu logiku, ali se je na logičkoj problematici, u povezanosti s psihologijskom, posebice zadržao u svojoj kritici Wundtova metafizičkoga sustava.³¹ H. Lotzea i W. Wundta Bauer je smatrao dvama »najznamenitijim mudroslovcima našega vieka«³², čime nije mnogo odstupao od Markovićeve i Arnoldova mišljenja, koji su i u svojim logikama Lotzeu i Wundtu (uz neke druge filozofe) pridavali veliku važnost te se na njih osvrtni (često i oslanjali). Devetdesetih godina, kada Bauer piše svoju razpravu, Wundt je jedan od najutjecajnijih europskih

³⁰ A. Bauer teologiju je studirao u Zagrebu, Budimpešti i Beču. U Beču je doktorirao filozofiju i teologiju. Za svećenika je zaređen 1879. godine. Na Bogoslovni fakultet u Zagrebu dolazi 1887. godine najprije kao suplent, a iduće je godine izvanredni i od 1894. godine redoviti profesor sve do 1911. god. Osim filozofije predavao je i fundamentalnu teologiju. Rektor je Zagrebačkoga sveučilišta 1906/07. god., 1886.-1890. glavni je urednik *Zagrebačkoga katoličkoga lista*. God. 1908. biran je za narodnoga zastupnika kao zastupnik Stranke prava u okviru Hrvatsko-srbske koalicije (1935. god. zabranio je svećenicima kandidiranje na stranačkim listama). 1911. god. postaje zagrebački nadbiskup koadjutor, a 1914. nadbiskup. Od 1915. pokrovitelj je Akademije.

Spomenimo njegova djela *Područje materijalizma*, Zagreb, 1889.; *Naravno bogoslovlje: ili koliko može čovjek samim razumom spoznati Boga*, Zagreb, 1892. (2. izd. priredio S. Zimmermann pod naslovom *Teodiceja: ili nauka o razumnoj spoznaji Boga*, Zagreb, 1918.); *Opća metafizika: ili ontologija*, Zagreb, 1984. (2. izd. prir. S. Zimmermann, 1918.); »Wundtov metafizički sustav«, u: *Rad JAZU*, 127 (1896.), str. 210-248, 132 (1897.), str. 48-102, 144 (1900.), str. 1-39; »Tvorni uzrok i načelo uzročnosti«, u: *Ljetopis JAZU*, 19 (1904.), str. 63-65; *Vjera i znanost*, Zagreb, 1906. U *Zagrebačkom katoličkom listu* objavio je od 1886. ukupno preko stotinu tekstova (članci, govori, okružnice itd.).

Od literature o Baueru iztaknimo monografiju Z. Križanić, *A. Bauer i njegova filozofija*, Zagreb, 1986.; zbornik *Zagrebački nadbiskup dr Antun Bauer u životu i djelu* (ur. J. Barle i S. Rittig), Zagreb, 1929. (npr. S. Zimmermann, »Nadbiskup kao filozofski pisac«, str. 25-29, i S. Bakšić, »Nadbiskup dr Ante Bauer kao pedagog, profesor gimnazije i sveučilišta, bogoslovski pisac i redaktor Katoličkog lista«, str. 15-24); kao i članke: A. Živković, »Filozofijski rad nadbiskupa dr Antuna Bauera«, u: *Glasnik biskupije bosanske i srijemske*, 13 (1929.), str. 110-112; J. Lach, »Dr Antun Bauer kao filozof«, u: *Kršćanska škola*, 41 (1937.), 7-8, str. 89-92, i 9-10, str. 119; A. Bazala, »Dr Antun Bauer«, u: *Alma mater Croatica*, 1 (1937.-1938.) 5, str. 155-157; F. Barac, »Dr Antun Bauer«, u: *Bogoslovska smotra*, 26 (1938.) 1, str. 1-14; A. Bazala, »Bauer kao filozof«, u: *Ljetopis JAZU*, 51 (1937.-1938.), str. 108-127; Bl. Despot, »Rasprava o materijalizmu između B. Šuleka i A. Bauera«, u: *Praxis*, 5 (1968.) 4, str. 399-405. V. i B. Bošnjak, *Sistematika filozofije*, Zagreb, 1993., III, str. 629-630. Uzp. također *HBL*, 1, str. 539-540 i *EJ*, 2. izd., 1, 1980., str. 529.

³¹ Uzp. navedenu Bauerovu razpravu »Wundtov metafizički sustav«, objavljenu u tri diela u *Radu JAZU*. Za logiku je važan prvi dio u *Radu* br. 127 iz 1986. god. – Uzp. i dio prikaza Bauerove diskusije s Wundtom u Z. Križanić, nav. dj., str. 54-65.

Bauer se osvrće poglavito na Wundtov *System der Philosophie*, Leipzig, 1889. i *Logik*, Bd. 1: *Erkenntnislehre*, 2. izd., Stuttgart, 1893.

filozofa, pa je Bauerova razprava u to doba sasvim aktualna. Wundtova »pozitivistička« filozofija (»pozitivistički prerađen sustav Kantov«), zasnovana i usklađena sa spoznajama prirodnih znanosti (uzp. *Rad* 127, str. 212) morala je Baueru, kao novoskolastiku, biti poseban izazov i prilika da u svoj oštini postavi i pokuša odlučiti o pojedinim filozofijskim, osobito metafizičkim pitanjima. S druge strane, Bauer je smatrao da je nemoguće razpravljati o metafizici ako se predhodno nije razpravila »teorija o mišljenju i spoznanju uopće« (*Rad* 127, str. 212), pa je tako i predhodno svomu izpitivanju Wundtove metafizike raspravio, među ostalim, i neke temeljne aspekte Wundtove logike. Kroz to je Bauer izrazio i neka vlastita temeljna shvaćanja o logici i psihologiji mišljenja, ali nadovezujući, kako ćemo vidjeti, na Stadlera³³, uz izričito pozivanje na tadašnje novoskolastičke uzore kao što su Tilmann Pesch ili Constantin Gutberlet.

2. Mišljenje i samosviest

Bauer smatra da je Wundt svojom odredbom mišljenja kao »subjektivnog djelovanja naše samosviesti, koje tvori uzajmice« (*Rad* 127, str. 213) vrlo dobro razlikovao mišljenje od »pukoga mehanizma« spajanja predočaba (asociacija predočaba) (*Rad* 127, str. 215-216 i 225-226). Naime, asociacija predočaba ne biva samosviestno i samovoljno, nego nehوتيčno - mi samo shvaćamo i držimo neki »već gotov, nametnuti spoj predočaba«. Mišljenjem pak, po Wundtu, sami izvodimo ili odabiremo uzajmice - mišljenje je praćeno voljom kao tvornom moći koja ga samovoljno vodi i usmjerava (*Rad* 127. str. 214). Bauer pritom odobrava Wundtovo distanciranje posebice od englezkoga psihologizma (u priključku na J. Lockeja J. S. Millu, H. Spencera, A. Baina), po kojem bi se sve mišljenje moglo izvesti iz asociacije predočaba, a zanemaruje se bitna razlika između asociacije i apercpcije. Isto tako odobrava i njegovo opovrgavanje Herbartove mehanike

³² »Wundtov metafizički sustav«, *Rad JAZU*, 127, str. 212.

³³ Napokon, u doba dok je u Zagrebu studirao teologiju (1875.-1877.), Bauer je filozofiju slušao kod Stadlera, koji ga želi poslati na nastavak studija u inzemstvo (*Z. Križanić*, nav. dj., str. 9).

uzajamnoga sprječivanja predočaba, čime bi trebale nastajati općenitije predočbe, pojmovi.³⁴ To uvažavanje subjektivnoga (samosviestnoga, aperceptivnoga) karaktera mišljenja Bauer dieli s Markovićem i Arnoldom i nadovezuje se na Stadlera.³⁵ Pritom je, dakako, kao i u Stadlera, samosviest samo jedno, a nipošto jedino načelo u filozofiji.³⁶

No u daljnjoj, psihologijskoj analizi subjektivnoga karaktera mišljenja Bauer se oddvaja od Wundtova shvaćanja. On ne prihvaća da se mišljenje ne bi stvarno (nego samo za naše pojmovno razumievanje) razlikovalo kao posebno zbivanje od »predočavanja«, »čuvstvovanja« i »htienja«, napokon, da bi mišljenje bilo isto što i htienje. Isto tako ne prihvaća ni to da bi predočavanje, čuvstvovanje i htienje činili »jedno isto događanje« bez ikakvih međusobnih stvarnih razlika, niti bi te djelatnosti odgovarale različitim duševnim moćima.³⁷ U tom također nastavlja na Stadlerovo mišljenje, koji, primjerice, »assensus« u sudu razlikuje od voljnoga čina.

Zanimljiva je Wundtova motivacija da mišljenje izjednači s htienjem. Naime, po njem je upravo za volju specifično (za razliku od drugih duševnih zbivanja) da sadrži »neposrednu svijest, da je njezino djelovanje naše djelovanje«; sa svakim je htienjem spojena predočba o »ja«, subjektu koji djeluje (*Rad* 127, str. 213, 216). A kako je mišljenje određeno kao subjektivno, samosviestno

³⁴ U tom smislu valja uzporediti Stadlerovu *Psihologiju*, str. 218-224, gdje se Stadler, uz ostalo, osvrće na herbartizam i na Lockeja. No toga teksta još nema u »Prinosku...«.

³⁵ Stadlerovo obrazloženje da duša može sebe promatrati i o sebi reflektirati upravo zato jer ima razum te se i sviest svodi na razum, usp. u »Prinosak...«, *Hrv. uč.*, 6, str. 54 (u *Psihologiji*, str. 183). A nakon toga, u *Psihologiji* (str. 221), Stadler kaže: »No razum i misli o sebi i misli o svojoj misli« (dok »tijelo ne može samo sebe staviti u gibanje«).

Uzp. i: T. Pesch, *Institutiones logicales*, pars I, Friburgi Brisogoviae, 1888., str. 135: »Ad intellectum quoque spectat illa conscientia sive reflexio perfecta, qua anima ad obiecta sensibilia percipienda porrecta et super hunc suum actum percipiendum reflexa, in hoc actu seipsam etiam percipit secundum substantiam, atque ita per suum actum ad sui ipsius cognitionem pervenire potest«. O razlikovanju »conscientia perfecta« (»quae est proprie conscientia«) i »conscientia imperfecta«, zatim »conscientia directa« (»,sensus intimus'») v. nav. mj., str. 120.

³⁶ Sviest kao i samosviest »nije izvor i jemstvo, kriterij istine, već samo uvjet za istinitost spoznanja... Ali samosvijest nam zasvjedočuje samo subjektivno uvjerenje, da smo spoznali istinu, a drugi su objektivni razlozi, koje um mora vidjeti, i poradi kojih upravo nastaje ovo subjektivno uvjerenje, da smo spoznali istinu« (*Opća metafizika*, str. 32). – U tom je smislu, naglašuje Bauer, i Descartes »pogriješio što je mislio, da mi ovaj objektivni razlog vidimo samo za jednu istinu, za naše bivstvovanje« (= egzistenciju) (str. 32). Potrebno je uz to poći od načela protuslovlja i mogućnosti spoznaje (str. 36).

³⁷ O tom uzp. *Rad* 127, str. 216-219. W. Wundt, *System der Philosophie*, str. 39-40.

djelovanje, ono u tom smislu i ne može biti drugo nego htienje.³⁸ Bauer smatra da je kao proturazlog protiv poistovjećivanja mišljenja i volje dostatno već i to da oni imaju svako »svoj sasvim različit formalni objekat« - mišljenje istinu, a volja dobro. To je upravo dokazni razlog i u Stadlera.³⁹ No Wundtov je motiv za međusobno poistovjećivanje (u stvarnom, ne i pojmovnom smislu) duševnih djelatnosti, prema Baueru, napokon, metafizički. Naime, kako Bauer napominje (*Rad* 127, str. 219), odbaci li se duševna substancija kao jedinstveni subjekt svih duševnih djelatnosti, teško je jedinstvenost svijesti (npr. mišljenja i htienja) objasniti drugčije nego tako da, kao Wundt, sva duševna djelovanja shvatimo kao jedinstveno, stvarno nerazlučljivo zbivanje. Za razliku od Wundtova svođenja subjektivizma na voluntarizam, Baueru, čije bismo stajalište mogli nazvati substancializmom, nije potrebno takovo svođenje, jer je sam subjekt (duša) kao takav razumljen kao substancija (tako je, dakako, i u Stadlera). Taj je substancializam, dakako, u punom smislu tomističko nasljeđe.⁴⁰ Za razliku od Kanta, koji za objašnjenje subjektivnosti mišljenja ne mora izlaziti iz logike, jer se prema njem subjektivnost, jedinstvo svijesti, i ne sastoji ni u čem drugom nego u pukoj predočbi našega vlastita mišljenja (predočba i ujedno čin »ja mislim«), i Wundt i Bauer, da bi objasnili subjektivnost mišljenja i mogućnost jedinstva naše svijesti, moraju izaći iz okvira logike i uključiti bilo psihologijska, bilo metafizička razmatranja.⁴¹

3. Pojam i sud

Što se tiče analize pojedinih logičkih oblika, Bauer se ne slaže s Wundtovim odbacivanjem nauka o tvorbi pojma abstrakcijom, ne prihvaća njegovu teoriju o logičkoj (i psihologijskoj) nesamostalnosti pojma i ovisnosti pojma o sudu, kao ni njegovo svođenje svega mišljenja na

³⁸ Uzp. W. Wundt, nav. dj., str. 42-43.

³⁹ Uzp. »Prinosak...«, 6, str. 56, i *Psihologija*, str. 185-186.

⁴⁰ O substancialnosti ljudske duše uzp. Toma Aquinski, *Summa theologiae*, I, q. 75, a. 2, resp. (»per se subsistit«, »aliquid incorporeum et subsistens«). O jedinstvu duše i njezinih moći uzp. nav. dj., I, q. 77, a. 6, resp. i ad 1.

suđenje. Primietimo da Bauer u svojoj diskusiji ne razdvaja uvijek jasno psihologijski i logički aspekt (što je, dakako, uvjetovano i samim karakterom Wundtova diskursa).

Bauer pokazuje da Wundt doduše iziće »aktivnu apercepciju« u našem spajanju predočaba nasuprot njihovoj pukoj mehaničkoj asociaciji, ali da je izhod u oba slučaja isti - to su uvijek sasvim određene, »pojedinačke« skupne predočbe *osjetne* naravi, a ne pojmovi (*Rad* 127, str. 226). Wundtova teorija nije drugo nego samo »modifikacija senzualističko-nominalističkoga sustava« (isto), po kojoj pojam nije samostalna tvorba (ni u psihologijskom ni u logičkom smislu), nego ga uvijek zastupa neka osjetna predočba, kao što je, na koncu, sama rječ. Pojam je, prema Wundtu, samo *postulat* da se obuhvate sve predočbe koje su zajednički povezane s nekim »vladajućim elementom« u njima (koji je i sam neka osjetna predočba), pa tako i, napokon, s nekom rječju (*Rad* 127, str. 223-225, 228, pre⁴²

Nasuprot tomu, *abstrakcijom* u »peripatetičko-skolastič-kom« smislu, izlaže Bauer, razum proizvodi »duševnu, intelektualnu sliku predmeta«, *species intelligibilis*, »duševni lik predmeta« (bilo osjetnoga, bilo neosjetnoga), koji je lik sam u sebi podpuno netvaran, neosjetan, i sadrži u sebi »bit spoznanoga predmeta« (*Rad* 127, str. 227). Dakle, iziće Bauer, od predočbenih elemenata koji zastupaju pojam »treba tek odlupiti sva osjetna svojstva predodžbe« da bismo mogli shvatiti bit nekoga predmeta ili množine predmeta, tj. da bismo došli do njihova pojma (*Rad* 127, 228-229).⁴³ Pomoću kojega god osjetnoga svojstva mi željeli shvatiti bit nekoga predmeta, ne ćemo se odmaknuti dalje od puke pojedinačne određenosti, dokle god ne pojмимо bit samoga toga svojstva u njezinoj istovjetnosti u svakom pojavljivanju svojstva (*Rad* 127, str. 229).

⁴¹ Uzp. u Pescha u uvodu u logiku (na nav. mj., str. 120) o »reflexio psychologica« (u razlici prema »reflexio ontologica«).

⁴² O psihologijskom postanku pojmova uzp. W. Wundt, *Erkenntnislehre*, 2. izd., Stuttgart, 1893., str. 43-55.

⁴³ O »species intelligibilis« (»spoznajnom liku«) v. u *Naravnom bogoslovlju*, str. 103-104. – Uzp. prethodno i u J. Stadlera, »Prinosak...«, *Hrv. uč.*, 5, str. 277-278, i nakon toga u *Psihologiji*, str. 165-168. O abstrakciji uzp. u umetku u *Psihologiji*, str. 241-243.

Nadalje, Bauer želi pokazati neodržljivost Wundtova mišljenja po kojem do pojma možemo doći samo razčlanbom suda na njegove elemente (»počela«), abstrakcijom iz suda, pa bi pojam logički u odnosu na sud bio nesamostalan, svagda bi ga morao pretpostavljati.⁴⁴ To Wundtovo mišljenje potječe, kako pokazuje Bauer, iz Wundtova shvaćanja mišljenja kao razstavljanja osjetnih predočaba na elemente i, istodobno, stavljanja tih elemenata po volji u »uzajmicu«, koja nipošto ne mora odgovarati već zatečenim spojevima u osjetnim predočbama. To razstavljanje i stavljanje u uzajmicu Wundt naziva suđenjem, pa mu se tako sve mišljenje svodi na suđenje. Tek pomoću te uzajmice predočbeni elementi, prema Wundtu, postaju pojmovima.

Pogledajmo Bauerovu protuargumentaciju. On najprije odbacuje mogućnost da bi mišljenje (suđenje) *istodobno* bilo rastavljanje i »uzajmičenje« i polazi od toga da razčlanba mora predhoditi stavljanju razčlanjenih elemenata u uzajmicu. Na temelju toga želi pokazati neodržljivost i unutrašnju nekoherentnost mišljenja po kojem predočbeni elementi suda prije nego ih sud stavi u uzajmicu ne bi bili pojmovi. Tada bi, naime, sasvim određene, pojedinačne, osjetne predočbe neposredno, kao takove, ulazile u sud - to bi bilo »suđenje bez pojmova«. Wundt se na različitim mjestima različito izjašnjava o tom problemu. No ipak uztraje u tom da bi tek po uzajmici predočbe dobivale karakter pojmova. Bauer pak, nasuprot tomu, iztiče da razčlanbom dobiveni elementi i elementi sudom stavljeni u uzajmicu i u jednom i u drugom slučaju imaju isto značenje, jedan te isti sadržaj. Dakle, ako bi osjetne predočbe bile elementi suda, onda ni u uzajmici ne bismo mogli imati ništa drugo nego osjetne predočbe. Prema tome, ako su elementi suda pojmovi, a te elemente trebamo imati prije nego ih stavljamo u uzajmicu, onda pojmovi ne mogu potjecati iz suđenja (tu Bauerovu argumentaciju uzp. na str. 232-233).

Posebno valja vidjeti i: Toma Aquinski, *S. th.*, I, q. 85, a. 1, resp. i ad 1. O različitim mogućnostima abstrakcije od stvari v. na istom mjestu, ad 2.

⁴⁴ Uzp. u A. Bauer, »Wundtov metafizički sustav«, *Rad JAZU*, 127, str. 224-225, 232-232, i *Rad JAZU*, 132, str. 87-88. Uzp. i W. Wundt, *Erkenntnislehre*, str. 95, i *System...*, str. 48-49.

Bauer polazi od logičkoga ustroja suda te, slično kao Stadler, govori o »podmetu« i »priroku« suda (u Stadlera »subjekat«, »subjekt« i »predikat«), odnosno, o predmetu i njegovu svojstvu, i o »zajekanoj objektivnoj istovetnosti obojega« (str. 233).⁴⁵ Na temelju toga želi pokazati da nije moguće pomisliti neki sud ako predhodno već ne posjedujemo neki pojam »bića, predmeta« da bismo o nečem kao predmetu uopće išta mogli »tvrditi« ili »poreći«. Prije nego nešto možemo staviti u takovu uzajmicu, moramo već imati i neki pojam »uzajmice«. Isto tako, prije nego nešto uopće možemo »zajekati« ili »zanijekati«, moramo imati i neki pojam »istovetnosti i različnosti«. To su »najopćenitiji« i »najviši« pojmovi koji, prema Baueru, tek omogućuju suđenje i sud. - Pripomenimo da i iz Stadlerove definicije suda proizlazi da predhodno već trebamo razpolagati »idejama« koje razum u sudu »sastavlja... tvrdeć ih ili ih rastavlja nijećuć ih«.⁴⁶

4. Psihologizam i voluntarizam

A. Jedna je od ključnih Bauerovih kritičkih primjetaba Wundtu Wundtov »psihološki determinizam«, iz kojega sledi nemogućnost obrazloženja »objektivne vrijednosti« načelâ našega mišljenja, koja, kako smo naglasili, i u Stadlera ima bitnu ulogu. Wundt, naime, upozorava Bauer, načela mišljenja - rieč je pritom o načelima »istovetnosti«, »porječnosti«, »nemogućnosti srednjaka« i »dostatne razložnosti«⁴⁷ - izvodi jedino »iz same subjektivne naravi mišljenja«, »iz samih funkcija mišljenja«. Mi možemo misliti jedino onako kako je određeno subjektivnom naravlju našega mišljenja, jedino tako možemo pristupati i zbilji, misleno obrađivati iskustvo. No iz toga, naglašuje Bauer, nipošto ne sledi da načela našega mišljenja doista odgovaraju i »transsubjektivnoj zbiljnosti«, da vriede i za sama bića, da imaju »objektivnu vriednost«. Dakle,

⁴⁵ O objektivnoj i unutrašnjoj istovjetnosti pojmova u sudu v. u Gutberleta, 3. proš. izd., *Logik und Erkenntnistheorie* (Münster, 1898., str. 27-29).

⁴⁶ Pesch (s Aristotelom) kaže: »omnis nostra cogitatio ex conceptibus proficiscatur, et in conceptibus terminetur« (*Institutiones logicales*, pars II, vol. I, str. 12). Gutberlet čak kaže da je pojam »zapravo« jedini »elementarni misleni čin«, iz kojega se sastavljaju svi ostali (str. 5). – Uzp. i Toma Aquinski, *S. th.*, I, q. 85, a. 5, resp.

općenito nema nikakova »jamstva« »da je naše spoznanje objektivno istinito, da mu odgovara zbiljski svijet« (str. 244). Stoga u Wundta nema pouzdane obrane protiv »subjektivističkoga skepticizma« (*Rad 127*, str. 242, 244).⁴⁸ Opća valjanost zakona mišljenja u Wundta ostaje samo (kako se sam W. izražuje) »postulatom«.⁴⁹ - Dometnimo tu i Bauerovo mišljenje da se načelo razločnosti ne da izvesti iz načela istovjetnosti, nego ga treba »neposredno spoznati«, kao što je i »uzajmica ovisnosti« predočaba i pojmova (drugčije nego što smatra Wundt) nešto izvorno uz »uzajmicu istovjetnosti i različnosti« (*Rad 127*, str. 240).^{50,49}

Takovu stajalištu Bauer suprotstavlja »peripatetičko« stajalište po kojem su zakoni mišljenja ujedno i »konstitutivna ontološka načela bića« (*Rad 127*, str. 244) te im na taj način mora pripadati i »objektivna vrijednost«.^{51,50} Mi ne primjenjujemo npr. »načelo razloga« (»razločnosti«) na stvarne odnose samo zato jer smo to načelo neposredno spoznali kao nužnost našega mišljenja, nego upravo i zato jer je to »konstitutivno načelo bića« (*Rad 127*, str. 243). Slično i u svojoj *Ontologiji* Bauer naglašuje da se »načela logike moraju osnivati na načelima ontologije« (*Rad 127*, str. 24).⁵²

⁴⁷ Uzp. o tim načelima u ontologijskom smislu u Bauerovoj *Općoj metafizici*, str. 24-36.

⁴⁸ Kako kaže Gutberlet, Wundtovo stajalište »ne razdvaja pravo subjekt i objekt« (nav. dj., str. 198).

⁴⁹ Gledajući iz širega konteksta sustavnosti čitave filozofije, S. Zimmermann kaže: »Subjektivizam, temelj Wundtove i svake antimetafizičke filozofije, trebalo je kritički ogledati, i tek na opravdanju noetičkoga objektivizma i metafizičkoga realizma izrađivati Teodiceju. Tu je zadaću Bauer izvršio u raspravi »Wundtov metafizički sustav« (*Bauer kao filozof*, na nav. mj., str. 114-115).

Bauer pak upozorava da je Wundt u noetici »i protiv svojih noetičkih načela ostao realist«. Da je pak Wundt ostao dosljedan »morao bi završiti s noetičkim idealizmom«, jedina bi znanost bila fenomenalna psihologija (*Rad JAZU*, 133, str. 90).

⁵⁰ Slično i u *Općoj metafizici* Bauer govori da se načelo dostatnoga razloga »neposredno veže« s pojmom bića (ens) te da ga »neposredno spoznajemo« (str. 25). Isto tako kaže da načelo dostatnoga razloga »svakako već pretpostavlja« da vrijedi načelo protuslovlja. »Ali je opet istina, da se načelo dostatna razloga ne može nikako dokazom izvesti iz načela protuslovlja, jer svako dokazivanje već pretpostavlja načelo dostatna razloga« (str. 34).

U Gutberleta pak općenito stoji da »onaj tko želi dokazati stavak dostatnoga razloga, predpostavlja da sve mora imati svoj razlog, inače ga ne bi trebao dokazivati« (str. 175).

⁵¹ Odtuda Stadler spomenuta načela obrađuje i kao načela bića u ontologiji (kao i Bauer). V. *Opća metafizika ili ontologija*, str. 29-33, 148-152. Na početku ontologije Stadler kaže: »Logika ili nauk o formalnoj i materijalnoj istini dakako prethodi metafizici; ali se ipak mora priznati, da se logička istina konačno temelji na istini ontologičkoj, pa da se njezin zadnji uzrok samo u ontologiji spoznaje« (str. 4).

⁵² Zbog toga treba, smatra Pesch, odbaciti kantovsku formalnu logiku: »Nam logica ratione omni et toto pondere ad res rerumque ordinem realem sive ontologicum refertur et inde determinationem suam accipit« (nav. dj., pars II, vol. I, str. 44). A zatim (str. 45) kaže: »... ntitur logica principiis contradictionis, identitatis, quae si respectu ad rerum realitates exueris, merito inter vana mentis ludibria reiciens...«.

Međutim, sva Wundtova upućivanja na realnu, empirijsku, zornu podlogu zakonâ mišljenja Bauer u Wundta uvijek iznovice svodi na predhodnu određenost samoga izkustva zakonima utemeljenima na subjektivnoj naravi našega mišljenja.

B. Uz psihologijski subjektivizam, druga je Bauerova ključna primjetba Wundtovu shvaćanju logike *voluntarizam* - po kojem bi »zakoni mišljenja« bili upravo »zakoni volje« (*Rad* 127, str. 245). Bauer navodi kako su »niječni« sudovi (logičko »nijekanje«) bili Wundtu »najjasnija potvrda« »samovoljnog« i »samosvijesnog« karaktera mišljenja. Upravo se tu očituje da sud ne ovisi tek o ustroju osjetnih predočaba, o »realnim svojstvima predočaba«, nego da tek o volji mislitelja ovisi hoće li se ili ne prihvatiti (»izvesti«) neki sud.⁵³

Bauer želi pokazati da Wundt na tim pretpostavkama nije uspio uskladiti *samovoljnost* djelovanja, spajanja predočaba i pojmova, kao značajku mišljenja, s *nuždnom zakonitošću* načela mišljenja. Bauer pripominje da Wundt usklađuje samovoljnost, slobodu mišljenja s nuždošću, svodeći slobodu na »libertas a coactione extrinseca«.⁵⁴ No najvažniji se prigovor sastoji u tom da Wundt dostatno ne provodi razlikovanje između »unutrašnjeg« i »spoljašnjeg djelovanja volje, »htijenja« i »htijenoga djelovanja«, nego mu je i vanjsko djelovanje u svojoj biti samo oblik »apercepcije«, tj. »čina same volje« (dakle, unutrašnjega djelovanja).

Čujmo i Kleutgena: »Da also der eigentliche Gegenstand der Metaphysik das Sein ist; so müssen in jenen Sätzen, die über das Sein und seine transzendentale Attribute, die Einheit, die Wahrheit, das Gute aufgestellt werden, die höchsten Prinzipien allen Wissens liegen. Aus ihnen erläutert und begründet die Metaphysik die Prinzipien der übrigen Wissenschaften, und in ihnen sind auch jene Grundsätze enthalten, durch welche sowohl die Metaphysik, als jede andere Wissenschaft in der Erkenntnis der einen Wahrheit aus der andern geleitet wird. In der Metaphysik erscheinen diese als die Gesetze des Seins, in der Logik als die Gesetze des Denkens: denn insofern ist das Denken wahr, als es dem Sein entspricht« (nav. dj., I, str. 482).

⁵³ Uzp. W. Wundt, *System...*, str. 62-63.

⁵⁴ Uzp. u *Naravnom bogoslovlju*: »Volja je dakle slobodna za to, a) što ju nikakova vanjska sila ne može prisiliti, da bi ovo ili ono morala htjeti (libertas a coactione); b) što ona nije ni po unutrašnjoj naravi svojoj tako određena, da bi morao slijediti upravo ovaj i nikakav drugi učinak (libertas a necessitate); i za to se veli c) da prije same odluke ima u svojoj vlasti nešto htjeti ili ne htjeti, htjeti protivno, ili što drugo (libertas indifferentiae)« (str. 117).

Rieč je o razlikovanju koje prethodno iznosi i Stadler (»Prinosak...«, 6, str. 232, v. i *Psihologija*, str. 266) te kaže »Dakle ... djelovanje može nebiti nasilno pa ipak nužno, to jest prosto može biti od vanjskoga nasilja, a ipak se nužno vrši, kano što se vidi kod životinja.«

Tomu Bauer suprotstavlja »peripatetičko-skolastičko« razlikovanje između »actus voluntatis elicitus« (samo htjenje, unutrašnji čin volje) i »actus imperatus (a voluntate)« (tj. »htijeno djelovanje«).⁵⁵ Jednostavno rečeno: ako mogu htjeti misliti ili ne misliti, iz toga nikako ne proizlazi da sama volja misli, ili da su sami zakoni mišljenja zakoni volje; kao što iz toga što mogu htjeti gledati ne proizlazi da sama volja gleda, ili da su zakoni optike zakoni volje (*Rad 127*, str. 247).

Bauer dalje razjašnjuje: odbir predmeta, stajališta i zadaće mišljenja unutrašnji su čin volje (actus a voluntate elicitus), ali kad se je to izabralo i odredilo, volja nadalje sudjeluje u mišljenju samo izvanjski, ukoliko je to, a ne neko drugo mišljenje ono koje se htjelo (actus imperatus). Samo se pak to »htjeto« mišljenje pritom mora odvijati prema svojim nuždnim logičkim zakonima, a ne prema zakonima volje (*Rad 127*, str. 247). Wundt, naprotiv, ono što vrijedi za samo htjenje mišljenja (»izbor predmeta i zadaće mišljenja«) prenosi i na samo htjeto mišljenje kao takovo - »ono što vrijedi za actus elicitus, prenosi na actus imperatus« (*Rad 127*, str. 247-248).

Prenošenje zakona volje na zakone mišljenja Bauer napokon dovodi do absurda. Ako bi naime naši sudovi ovisili o »samovolji« da se neka »uzajmica predočaba« prizna ili ne prizna, tada »ne bi bilo nužnih i nepromjenljivih zakona logike, pa ni istine« (*Rad 127*, str. 248).⁵⁵ Zanimljivo je upozoriti da se Bauer pritom poziva upravo na *psihološku* očitost. »Iskustvo svijesti naše« (»svjedočanstvo svijesti naše«) pokazuje nam da često ono što bismo htjeli prihvatiti (kada bi bilo samo do naše volje), to ne možemo zbog nuždnih i »neumoljivih« zakona mišljenja (*Rad 127*, str. 248).⁵⁶

⁵⁵ Uzp. u Tome Aquinskoga: »Actio autem aliqua dupliciter dicitur voluntaria: uno modo quia imperatur a voluntate, sicut ambulare vel loqui; alio modo quia elicitor a voluntate, sicut ipsum velle« (*S. th.*, I-II, q. 1, a. 1, ad 2.). To razlikovanje također nalazimo i u Stadlera (»Prinosak...«, 6, str. 243-244). Tako i u *Psihologiji*, str. 273.

5. Rezultati

Kako vidimo, Bauer neke temeljne logičke postavke aristotelovsko-skolastičke filozofije, kako ih iznosi i Stadler, stavlja u odnos i prema neskolastičkoj logici, te na njihovoj osnovi opovrgava moderni psihologizam i voluntarizam, kako je zastupljen u Wundta. Ipak, Wundtovo stajalište ne smatra tako je48)2dnostavnim i jednostranim, a da tu ne bi mogao naći i prihvatljivih elemenata ili barem tendencija (koje se možda zbog psihologističkih zasada ne uspijevaju konačno afirmirati). Koliko god Bauer prihvaća aktivni i subjektivni karakter mišljenja, ne odobrava ih ukoliko ugrožavaju objektivnu vrijednost mišljenja. U tom je smislu Baueru (kao i Markoviću i, barem u početku, Arnoldu) bliži Lotze.⁵⁷

Bliži je Wundtu od Bauera Arnold, koji zastupa svojevrsni subjektivistički apriorizam (zakonitosti zasnovane »u biću naše duše«), a Wundta će u 4. i 5. izdanju svoje *Logike* (1917. i 1923.) smatrati posrednikom između psihologizma i logicizma, te prihvatiti njegovo shvaćanje opće zakonitosti kao »zahtjeva duha« koji se »zapovijedajući« odnosi prema iskustvu. Voljni, činitbeni, apercepcijski karakter mišljenja od Wundta prihvaća u svojim skriptima već F. pl. Marković, što je poslije osobito razvio A. Bazala. - Zanimljivo je uočiti da se uzporedno s Bauerovim otvaranjem za neskolastičku filozofiju (doduše vrlo kritičkim), u drugome, »svjetovnome« pravcu hrvatske filozofije Arnold otvara novoskolastici (iako manje u logici, a više u metafizici). Tako je, ako ne toliko za Markovićeve i Stadlerove (zagrebačke) profesure, a onda svakako u njihovih nasljednika Arnolda i Bauera, došlo do zanimljive diskusije između novoskolastičkoga i neskolastičkoga filozofijskoga smjera.⁵⁸ Oba su smjera, međutim, u spomenutih predstavnika ostala zatvorena za nove vidike koje je počela otvarati »matematička logika« (tada, u

⁵⁶ O međuovisnosti, ali i bitnoj različitosti mišljenja i htjenja (razuma i volje) uzp. u Pescha (nav. dj., pars I, str. 145-146): »unde apparet ratio, ob quam hae duae potentiae suis actibus intime inter se includunt, quia intellectus intelligit voluntatem velle, et voluntas vult intellectum intelligere.«

prvom redu, »algebra logike«), premda je Peceel još 1868., ne najsretnije formulirano, najavljivao »novi i bolji pravac, koj će se valjda osnivati na matematici«.

SAŽETAK

U tekstu se obrađuju Stadlerovo i Bauerovo shvaćanje i zasnivanje formalne logike. Formalna je logika u oba slučaja postavljena u duhu novoskolastičke filozofije druge polovice 19. stoljeća. Subjektivna je strana mišljenja (samosviest, djelatba) spojena s njegovom objektivnom stranom (objektivna vrijednost), a logička se načela temelje na ontologijskim. Stadler se i Bauer oddvajaju od onodobnoga formalizma i logicizma, kao i od psihologizma i voluntarizma. Pritom je Bauer izrazitije ušao u razpravljanje s drugačijim shvaćanjima (psihologizam i voluntarizam u Wundta).